

Бранка ДОКНИЋ
Архив Југославије, Београд
branka.doknic@arhivyu.rs

ВАЛОРИЗАЦИЈА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ КАО КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ

Сажетак: Валоризација је захтеван, континуиран и најодговорнији поступак у архивској делатности. Она представља основ за правилну и правовремену заштиту архивске културне баштине. Валоризација и категоризација биле су занемарене у архивском законодавству, као и у архивској пракси. Незаинтересованост за спровођење валоризације доприноси гомилању нестручног архивског особља, самовољи у доступности докумената, нестручности и неодговорности у публикувању, непостојању плана континуиране заштите и урушавању укупне архивистике – као струке и као науке. Зато у закон о архивској делатности треба унети чланове који се односе на валоризацију као законско одређење, у пуном значењу њене дефиниције.

Кључне речи: валоризација, заштита, архивска грађа, категоризација, научна валоризација, стручна валоризација, закон о архивској делатности, Архив Југославије

1. ПОЈАМ И ЗНАЧАЈ

Валоризација је један од најважнијих, ако не и најважнија радња у савременом архивском раду. И поред тога што се сви слажемо о значају ове интелектуалне радње, она се на овај или онај начин последњих година пренебегавала и намерно се запостављала њен допринос у модернизацији архивске струке, у потреби за сталном едукацијом архивиста, значају и дигнитету архивске баштине у укупном корпусу културне баштине.¹ Најбољи пример за претходну тврдњу је вишегодишњи нацрт закона о архивској делатности. Појам валоризација не постоји у редоследу набројаних појмова везаних за архивску делатност, помиње се

¹ Валоризација (лат.и *valor*), вредност, цена, процена, одређивање вредности, спољашња или унутрашња вредност.

узгред, на крају описа једног другог појма из архивског деловања.² Непризнавање послова везаних за валоризацију архивске грађе, на посредан начин оправдава запослене у архивима за небригу у заштити поверених им историјских извора.³ Осавремењавање архивских институција, од краја седамдесетих година постало је приоритет у европској пракси, што се позитивно одразило на рад федералног, као и републичких архива ондашње земље. Посебна пажња посвећена је пракси валоризације културне баштине. У делу културне баштине, који чини архивска грађа, валоризација је мање или vise присутна као циљ или решење у свим важнијим фазама њене стручне и научне обраде код:

- одређивања који ће регистратурски материјал (архивска грађа у настајању) изван архива надзирати;
- одређивања мјера заштите за споменути материјал;
- одабирања и излучивања истог материјала, као преважни дио тог поступка;
- остварења пречег права купње грађе у грађанском власништву;
- преузимања грађе у архивску установу;
- одређивања смештаја преузете грађе у спремиштима архивске установе;
- примјене сигурносних мјера, како редовних тако и оних за случајеве изванредних опасности;
- одређивање приоритетних листа за: сређивање, израду научно-информативних помагала, конзервацију и рестаурацију, микрофилмско снимање у сврхе заштите, те за евиденцију архивске грађе изван архива;
- одређивање система кориштења;
- избора грађе у изложбене сврхе;
- одлучивања о дозволи изношења грађе из архивске установе, те заштитним мјерама које ће се у случају изношења примјенити;

² *Нацрт Радне групе Министарства културе Републике Србије Закон о архивској грађи и архивској делатности*. Нацрт овог закона постојао је на сајту Министарства културе, а сада га нема, тако да немамо информације ко сачињава радну комисију која је писала овај закон и да ли је повучен из скупштинске процедуре. Архиви су, по овом нацрту закона, наставили суноврат у својој позицији, значају и обиму послова, започет претходним законом о архивима из 1998. године. Тада донет закон о грађи савезне провенијенције, усвојен уз велику незаинтересованост руководећег тима у Архиву Југославије за свој основни посао, суштински је укинуо основне архивске постулате.

³ Да је грађа из Архива Јосипа Броза Тита била валоризована и категорисана, морала би бити и измештена, а не пуштена на вољу непријатељу и његовим бомбама.

- одлучивање о дозволи извоза из земље, или замјене за инострану грађу и сл.⁴

Оваква дефениција валоризације остала је скоро неизмењена у данашњој архивској теорији и пракси и примењује се у пословима везаним за рад на регистратурској и архивској грађи.⁵ Иако се о валоризацији говори у њеном значењу за укупну архивску струку у Србији, наша пажња је, првенствено, усмерена на рад Архива Југославије. Архив Југославије више деценија био је државни архив, који је са те позиције усмеравао рад разгранате архивске мреже. Данас је то тзв. мртав архив, архив који за разлику од осталих архива у Србији нема двоструки положај, као институција управне организације и институција културе. Архив Југославије је институција културне баштине *пар ехеланс* и његови најважнији послови везани су за истраживање архивског блага под његовом јурисдикцијом, да би се на тај начин грађа југословенске историје сачувала за будућност. Зато у основним одредбама у новом закону о архивској грађи, сем постојеће, флуидне, обавезе државе, треба дописати и обавезу запослених у архивима (сходно свом хијерархијском положају) у заштити архивске грађе као културног наслеђа.

Рад на валоризацији грађе интелектуално је и едукативно захтеван и континуиран процес. То је вредновање које подразумева познавање историјске епохе, али и познавање рада институције која је стварала ту грађу, тако да је за валоризацију неопходно формирати комисије састављене од архивиста, научника (историчари, политиколози, економисти, правници) и стручњака који су радили као ствараоци те или сличне грађе. Валоризација грађе мора бити ослобођена идеолошке пристрасности, јер ако то постоји ревалоризација ће временом бити неопходна. План, програм, састав комисије и стварање услова за не-сметан рад морају да буду одговорност стручних људи у архивским институцијама. Валоризација укупне архивске грађе југословенске провенијенције велика је историјска обавеза Архива Југославија и истински циљ његовог даљег постојања. То је грађа која представља културну баштину више савремених европских држава. Затим је у тој грађи и део културне баштине несврстаних земаља, а као историјски извор незаобилазна у изучавању друштвено-политичког Система, који је нестао заједно са југословенском државом. Све то заједно условљава да велики део ове грађе има статус прворазредног историјског извора на надржавном нивоу. Да би била валоризована у потпуности, грађа југословенске

⁴ Bernard Stulli, *O valorizaciji i kategorizaciji arhivske građe*, Arhivski vjesnik 13, Zagreb 1970.

⁵ МАС: *Старошешки правац 2008–2018 Архив*, 1–2/2008

провенијенције треба да буде обједињена, како је и било предложено 1991. године⁶ и, на основу закона о доступности података и о тајности података,⁷ стављена у процес стручне и научне валоризације.

Аналитичко-синтетичким методом, прво кроз листу фондова, кроз фонд, а потом и делове фондова, грађа ће се валоризовати кроз одавно постављене критеријуме за адекватну валоризацију. Да би валоризација била озбиљно изведена, мора да одговори на општа питања која се односе на ствараоца грађе, време у којем је грађа настала, сачуваност грађе, њену уникатност, али и на нека посебна обележја која се односе на личност која је директно одговорна за тај документ, редак лични потпис, допис на маргини документа и сл. Основни критеријум за валоризацију биће садржина документа, односно чињеницу колико тај документ, или део фонда, доприноси осветљавању историјског периода у коме је створен, поготову ако је уникатан. Много значајнији за осветљавање једног историјског времена има документ у којем Јосип Броз на седници с јесени 1948. године, са говорнице говори: „У апс, у апс”, него записници са рођенданских пријема.⁸

2. ВРСТЕ ВАЛОРИЗАЦИЈЕ

Значај који у савременом свету добија свака информација, као и њена доступност, а поготову документ као историјски извор, променили су улогу запослених у европским архивима, али и и укупни значај који има савремена архивска институција. Оно што нас интересује то је профил запослених у тзв. мртвом архиву, односно архиву који је једино институција културне баштине. У таквом архиву престаје потреба за појединим службама, изузетно важним за институције јавне управе, али се отвара питање новог профила запослених у вредновању културног блага, повереног на трајно чување. Као и остале институције културне баштине, и архив мора своју улогу да препозна првенствено у процесу истраживања, односно у процесу научне валоризације поверене архивске грађе, као и у примени технологије, која ће тако валоризовану грађу учинити боље доступном у научне, али и остале сврхе.⁹

⁶ Архив Југославије 1950–2000, Београд 2000, 49.

⁷ Закон о доступности података и Закон о слободном приступу информацијама (2004, 2007), Службени гласник Републике Србије, бр. 11 и 12, 2009.

⁸ Бранка Докнић, *Културна политика Југославије 1946–1963*, Београд 2013.

⁹ Branka Doknić, *Dostupnost arhivske građe u Arhivu Jugoslavije, Tehnički i vsebinski problemi klasičnoga i elektronskega arhiviranja*, Pokrajinski arhiv Maribor 9, Maribor 2010, 301–308.

Научна валоризација: Промена у садржини послова и саставу запослених долази са променом статуса институције. Како је Архив Југославије постао институција културне баштине, његов основни посао постао је научна валоризација грађе и њено адекватно презентовање јавности, а то претпоставља организациону структуру примерену том захтеву.¹⁰ У Архиву се мора формирати тим (одељење), који ће се бавити научном валоризацијом архивске грађе. Архив, раније са префиксом државног, никада у својој, иначе краткој, историји није адекватно валоризовао културно благо за чију заштиту је био одговоран. Да би било утемељено као споменик културе, архивско културно благо треба пре тога да прође кроз процес научно-истраживачке валоризације и категоризације. Поступак научне валоризације мора бити темељан, „у њему мора сваки од наведених критерија појединачно бити најсавјесније рашчлањен и аплициран, да би се утврдило: који су критерији, на какав начин и у којем интезитету присутни у конкретној грађи, примењујући их студиозно стваралачки. Затим се утврђује међузависност, прожимање и укупност резултата што их даје примјена ових критерија. Тек на овој синтези може се поставити основа валоризације. Све то увијек у односу на конкретну грађу, без схематских и априорних ставова. Надаље код дате – конкретне грађе не генерализовати олако оцјену њених дјелова на читав фонд или збирку”.¹¹ Поступак валоризације грађе у Архиву Југославије изузетно је важан, јер је грађа депонована у овом архиву јединствен извор за писање историје простора који је дуги низ година био важан за догађања на светској политичкој сцени. Рад на валоризацији грађе мора почети заједничким планом и програмом запослених у архиву и запослених у научним и факултетским одељењима. Из тих разлога савремени архивиста треба да буде много више упућен у достигнућа модерне историографије, односно да историјски период који се истражује буде покривен сазнањима савремене науке. Запослени треба да имају највећи степен школске спреме (Пхд) и то из низа научних дисциплина, јер интердисциплинарна и компаративна истраживања морају постати правило. Да би онај ко „чита” архивски документ схватио његов значај мора себи да постави следећа питања:

- 1) Ко је аутор документа?
- 2) Зашто и у коју сврху је тај документ написан?
- 3) Какав је историјски контекст тог документа (на пример републиканска или демократска влада у доба рата или мира итд.)?

¹⁰ Ако је архив првенствено институција јавне управе, односно тзв. живи архив, треба, али и не мора, да има такве профиле запослених.

¹¹ Bernar Stulli, *nav. delo*.

- 4) Чему је документ требало да послужи?
- 5) Коме или чему је документ био намењен?"¹²

Одговор на ова питања откриће значај садржине који има појединачни архивски документ, као и могућност његове поузданости као историјског извора.

Укупна европска стратегија културне политике почетком 21. века заснива се на истраживању заснованом на чињеницама, на експертизи, евалуацији, статистичким показатељима, односно на одредницама које чине научну политику. Сваки корпус културног добра, па тако и архивска грађа, део је укупног светског културног наслеђа, али је оно, ипак, првенствено одређено значајем који има у оквиру друштвене заједнице која га је створила, па ће та парадигма служити као основ категоризације у научном и културолошком смислу. Научна валоризација је непрекидан, понављан процес, који се, између осталог, састоји у категоризацији архивске баштине, научно-истраживачом раду у формирању тематских, личних, предметних и осталих индекса, писању аналитичких инвентара за сваки категорисани фонд, одабирању докумената за публикување, за првенство физичке заштите, одређивање услова за изношење докумената из земље итд., и све оне послове који искрсну у непредвидљивом процесу научног рада. Извори за историју 20. Века, као и формирано научно одељење, заједно са осталим запосленима, постају основ за важну мисију међународних научних пројеката. Валидно осмишљени пројекти, са учесницима из више земаља, имаће првенство код међународних финансијера.

Рад у архиву треба да буде привилегија сваког научника који се бави националном културом, политиком, економијом. Посебан значај имаће вредновање и категоризовања архивске грађе комунистичке провенијенције. Савремена историјска валоризација грађе, која се налази под ингеренцијом државног архива, али и осталих архива из домена савезне провенијенције (архивска грађа спољних, полицијских, војних служби) омогућила би ново писање историје, нови научни приступ целокупном историјском времену једновековне југословенске државе.¹³

¹² Ц. Блејки, Д. Макрејлд, *Изучавање историје*, Београд 2007, 223.

¹³ Евалуација у области културне политике коју Европски савет примењује на препоруку ОЕЦД, од средине 1990, велику пажњу придаје питању државних архива у земљама у транзицији. После обарања комунизма у тим земљама не јењава интересовање јавности за историјску истину и већу „потражњу” архивске грађе. Такво стање обавезује националне архиве на стварање услова за пуну доступност архивских докумената, сем оних који су законом изузети.

Стручна и техничка валоризација: Научна валоризација грађе, под којом се првенствено подразумева научно-историјско вредновање, креативан је и дуготрајан процес с великом непознаницом која прати цео ток истраживања. Да би се научна валоризација несметано обављала, мора да се ослони на добро урађене остале две врсте валоризације. Прва, тзв. заштитна или техничка валоризација је процес који почиње одвајањем архивске грађе од целокупног регистратурског материјала. Таква пракса је једино препознатљива у постојећем архивском законодавству, које познаје само валоризацију везану за поступак одабирања и шкартирања регистратурског материјала, кроз састављање општих, посебних и појединачних листа категорија. Пошто је та врста валоризација коначна, она се врши по унапред формираним позитивним листама категорија, које не смеју да остављају ни најмању сумњу да би могао бити окрњен садржај архивске грађе. По правилима савремене архивистике, ова врста валоризације не врши се у историјском архиву, поготову не у тзв. мртвим архивима, али то није случај са Архивом Југославије. Често исхитреним одлукама, али и условљено објективним околностима, у Архиву Југославије депонован је километарски регистратурски материјал, па предстоји мукотрпан посао техничке валоризације и одабир архивске грађе. На таквом одговорном, али мање сложеном послу, треба упослити стручне архивисте, специјализоване у раду по истоврним врстама фондова и историјском времену у којем је настајала архивска грађа. Ти архивисти састављају примарне листе категорија са роковима чувања грађе, јер у оквиру неупотребљивог, најчешће централизовано вођеног канцеларијског пословања, морају се осмислити листе категорија на основу којих ће се вршити коначна валоризација регистратурског материјала и стварање архивске грађе. Таква архивска грађа би наредном, стручном валоризацијом била класификована и сређивана. На овом ступњу валоризације ради се и конзервација и рестаурација, микрофилмовање или дигитализација грађе. Овако коначно класификована, систематизирана, заштићена и описана грађа спремна је за јавну употребу, и за научну валоризацију и категоријацију по међународним критеријумима.

3. КАТЕГОРИЗАЦИЈА

Категоризација културне баштине постоји од почетака организоване заштите покретног и непокретног културног наслеђа и спроводила се на институцијском и на националном нивоу. Тек у 20. веку, као последице ратних дешавања уводе се на светском нивоу обавезе чувања и заштите културних добара, а акцентом на највредније светске споме-

ничке целине. Први приручници писани пред Други светски рат нису узимали у обзир заштиту библиотечног и архивског материјала, али је то исправљено у УНЕСЦО, а потом и у Хашкој конвенцији из 1954. године. Иако су ове конвенције објављене пре више од шест деценија, тада постављена номенклатура је и данас основ за категоризацију културног наслеђа. Укупно културно наслеђе подељено је на три целине (архиви и библиотеке су сврстани у другу, а на следећем заседању у прву целину) и препорука је да се после детаљног пописа у свакој од тих целина културна добра класификују у једну од три категорије:

- Категорија А: културна добра која спадају у врх националних вредности, која су незаменљива и чијим губитком се осиромашује не само национална већ и светска баштина;
- Категорија Б: културна добра од изузетне важности, која представљају особености нације у којој су настала;
- Категорија Ц: Културна добра од велике важности.

Осим ове поделе, која важи за укупно културно наслеђе, у опцију је и могућа подела архивске грађе на пет категорија, која се чини примеренија при валоризацији укупног националног архивског материјала. Ова, по форми купа, на самом врху, под бројем 1 била би категорија грађе највећег националног, а самим тим и светског значаја; наредна категорија под бројем 2 имала би вредности националног значаја; под бројем 3 били би историјски извори важни за одређени догађај, или географску целину; категорију 4 и 5 би имали историјски извори мање научне вредности, односно они историјски извори који би у заједници с претходно рангираном грађом јасније доприносили истраживању историјског времена или догађаја.¹⁴ Архивску грађу не смемо прецењивати, односно идеолошки третирати, посебно ону грађу која се сврстава у највише категорије. Комисија која ће верификовати статус тако категорисаној грађи, мора да претпостави постојање грађе тог нивоа у осталим архивима истог статуса. Грађа се не сме ни потцењивати, већ са дужном пажњом и аналитичким поступком класификовати у категорију, која јој по научној валоризацији припада.¹⁵ Статус

¹⁴ Због обиља регистратурског материјала у савременим архивима предлаже се и подела на шест категорија грађе, сви у циљу транспарентније и брже заштите.

¹⁵ Неугледан архивски документ, исписан на половини листа А4, у којем Меша Селимовић, почетком 1950. године, као запосленик Министарства културе Владе ФНР Југославије, моли запослене у Хотелу „Мажестик” да им поклони пола литра алкохолног пића за госте из Париза (у току је била припрема захтевне изложбе средњовековног сликарства, намење иностранству), јаснија је слика материјалне ситуације у култури него исписани планови рада за ту годину.

архивске грађе не значи да се сва доступна заштита неће бити уприличена према укупној архивској грађи, али значи да ће она архивска грађа која је сврстана у категорију А или 1 имати предност у заштити. На тај начин једна држава поштујући своју прошлост, чува своју будућност.

Branka DOKNIĆ

VALORIZATION ARCHIVAL MATERIALS OF CULTURAL HERITAGE

Summary

Valorization is demanding continuous and most responsible procedure in the archival activities. Valorization archival materials the basis for proper and timely for the protection of archival cultural heritage. Valorization and categorization have been neglected, both in archival legislation both in archives practice. Disinterest in the implementation of valorization contributes to the accumulation of improper archival staff, arbitrariness in the availability of documents, incompetence and irresponsibility in publishing, the absence of a continuum of care plan protection and archiving and, the total collapse archival as a profession as a science. Therefore the Law on archival activity should be included members that relate to valorization as a legal determination in the full meaning of its definition.